

УДК 93/94+39+351

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/88-2-2>**Олександр КАДОЛ,***orcid.org/0000-0001-6565-6878*

кандидат історичних наук,

доцент кафедри професійної та соціально-гуманітарної освіти

Криворізького національного університету

(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) *aleksandr_kadol@knu.edu.ua***Сергій МИХАЙЛЕНКО,***orcid.org/0009-0002-5949-5741*

кандидат історичних наук,

доцент кафедри соціальної роботи

Яготинського інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом

(Яготин, Київська область, Україна) *myhas1@ukr.net***Ігор САЛАМАХА,***orcid.org/0000-0002-4191-5800*

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри права та інформаційної діяльності

Національного лісотехнічного університету України

(Львів, Україна) *ig.sal@ukr.net*

КОРІННІ НАРОДИ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ

У статті розглянуто загальну проблему захисту прав і сприяння розвитку корінних народів України у контексті тривалої окупації АР Крим російською федерацією.

Запропоновано аналіз специфічної ситуації трьох корінних народів Криму: кримських татар (киримли), караїмів та кримчаків. Кожному з них притаманні власні виклики. Для кримських татар, чия історична ідентичність сформувалася під впливом Кримського ханату та численних історичних потрясінь, головною загрозою є поступова втрата мови. Попри значущий статус батьківщини та унікальний іслам як частину їхньої культурної спадщини, кримськотатарська мова опинилася під серйозною загрозою зникнення через репресивну мовну політику окупаційної влади. Уряд України розробив Стратегію розвитку кримськотатарської мови – документ, що передбачає її стандартизацію, оновлення словникового складу, підготовку фахівців як важливий крок до її відродження.

Окрема увага приділена найменш численним корінним народам України – караїмам і кримчакам, які перебувають на межі зникнення. Караїмська спільнота, що характеризується своєю релігією – караїмізмом, та кримчаки, які сповідують ортодоксальний юдаїзм із власними унікальними ритуалами, створили особливу культуру і мови в межах Криму. Однак за сучасними даними мова кримчаків фактично зникла, а караїмською володіють лише кілька десятків осіб. Такий критичний стан мовної спадщини потребує невідкладного втручання для її збереження.

Також акцент зроблено на важливості нематеріальної культурної спадщини – таких елементів, як кримськотатарський орнамент «Орьнек» і традиція приготування кави. Їхнє включення до національних та міжнародних списків ЮНЕСКО свідчить про їхню цінність і наголосило на необхідності підтримки.

Зазначено, що для ефективного захисту та розвитку корінних народів в умовах окупації потрібні не лише внутрішні зусилля, але й активна міжнародна співпраця, посилення санкційного тиску на країну-окупанта та створення адаптивних стратегій. Такі стратегії мають забезпечувати підтримання зв'язку з народами, які мешкають на окупованих територіях, та сприяти їхній інтеграції у післяокупаційний суспільний простір України.

Ключові слова: караїми, корінні народи України, кримські татари (киримли), кримчаки, окупація.

Oleksandr KADOL,*orcid.org/0000-0001-6565-6878*

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of Professional and Social and Humanitarian Education

Kryvyi Rih National University

(Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) *aleksandr_kadol@knu.edu.ua*

Serhii MYKHAILENKO,

orcid.org/0009-0002-5949-5741

Candidate of Historical Science,

Associate Professor at the Department of Social Work

The Yahotyn Institute of the Interregional Academy of Personnel Management

(Yahotyn, Kyiv region, Ukraine) myhas1@ukr.net

Ihor SALAMAKHA,

orcid.org/0000-0002-4191-5800

Candidate of Historical Sciences (Ph.D.), Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Law and Information Activities

Ukrainian National Forestry University

(Lviv, Ukraine) ig.sal@ukr.net

INDIGENOUS PEOPLES OF UKRAINE: HISTORICAL-CULTURAL IDENTITY

The article examines the urgent problem of protecting the rights and promoting the development of the indigenous peoples of Ukraine in the context of the long-term occupation of the Autonomous Republic of Crimea by the Russian Federation.

An analysis of the specific situation of the three indigenous peoples of Crimea is proposed: the Crimean Tatars (Kyrymly), Karaims, and Krymchaks. Each of them has its own challenges. For the Crimean Tatars, whose historical identity was formed under the influence of the Crimean Khanate and numerous historical upheavals, the main threat is the gradual loss of their language. Despite the significant status of their homeland and the unique Islam as part of their cultural heritage, the Crimean Tatar language is under serious threat of extinction due to the repressive language policy of the occupying authorities. The Government of Ukraine has developed a Strategy for the Development of the Crimean Tatar Language – a document that provides for its standardization, updating of the vocabulary, and training of specialists as an important step towards its revival.

Special attention is paid to the least numerous indigenous peoples of Ukraine – the Karaims and Krymchaks, who are on the verge of extinction. The Karaite community, characterized by its religion – Karaism, and the Crimean people, who practice Orthodox Judaism with their own unique rituals, have created a special culture and language within the borders of Crimea. However, according to modern data, the Crimean language has actually disappeared, and only a few dozen people speak Karaite. Such a critical state of linguistic heritage requires urgent intervention to preserve it.

The emphasis is also placed on the importance of intangible cultural heritage – such elements as the Crimean Tatar ornament «Ornek» and the tradition of making coffee. Their inclusion in the national and international UNESCO lists testifies to their value and the persistent need for support.

It is noted that the effective protection and development of indigenous peoples under occupation requires not only internal efforts, but also active international cooperation, increased sanctions pressure on the occupying country, and the creation of adaptive strategies. Such strategies should ensure the maintenance of contact with the peoples living in the occupied territories and facilitate their integration into the post-occupation public space of Ukraine.

Key words: *Karaites, indigenous peoples of Ukraine, Crimean Tatars (Kyrymly), Krymchaks, occupation.*

Постановка проблеми. Кожен із трьох корінних народів України стикається з унікальними викликами: для кримських татар це втрата мови та ідентичності через систематичну політику тиску з боку окупантів; для караїмів і кримчаків – загроза повного зникнення їхніх мов і культурних традицій внаслідок вкрай малої чисельності й розпорошеності громад.

Таким чином, основним викликом залишається забезпечення життєздатності та розвитку корінних народів України в умовах окупації, примусового переселення й навмисної асиміляційної політики. Це вимагає не лише закріплення їхніх прав у законодавстві, а й впровадження дійових практичних заходів, спрямованих на збереження та популяризацію їхніх мов, культурних традицій

та зміцнення власної ідентичності в умовах перманентних загроз і агресії.

Аналіз досліджень. Дослідження, присвячені проблематиці нашої статті, формують основу для розуміння цієї тематики в українських реаліях. Особливе значення мають роботи, що досліджують формування концепції корінних народів у світі, їхні права та відносини з державою. Зокрема, праці А. Ярмоленка, присвячені мовному аспекту ідентичності корінних народів, окреслюють політико-правову базу їхнього функціонування у соціумі (Ярмоленко, 2013).

Щодо кримських татар (киримли), значущими є праці, які охоплюють історичний розвиток Кримського ханства, трагічні події депортації 1944 р. та боротьбу за право повернутися додому.

Серед провідних дослідників цієї тематики можна виділити Г. Бекірову. Монографія Г. Бекірової присвячена одному з найтрагічніших періодів історії кримськотатарського народу. У ній розкриваються події депортації 1944 р., життя вигнанців на чужині, а також довгий, складний і жертвний шлях боротьби за повернення на рідну землю (Бекірова, 2017). О. Бесараб, А. Арнаутова та А. Емірамзаєва проаналізували виникнення та розвиток кримськотатарського перекладу, зокрема в аспекті перекладених творів, становлення кримськотатарської школи перекладу та основні етапи її формування (Бесараб, Арнаутова, Емірамзаєва, 2021). Особливості караїмських релігійних традицій вивчали О. Ткач і І. Пятницькова, зосередившись на релігійних уявленнях та культово-обрядових практиках (Ткач, Пятницькова, 2019). Ким були караїми, за яких обставин і коли вони опинилися в Галичині, яким чином їм вдавалося протягом століть зберігати свою ідентичність та окремішність (на прикладі устрою галицької караїмської релігійної громади в 1920–1930-х рр.) – все це стало предметом наукової уваги П. Чорній (Чорній, 2021).

Аналіз наукової літератури демонструє значний інтерес до проблематики корінних народів України. Подальші наукові роботи повинні зосереджуватись на глибшому аналізі змін у динаміці ідентичності корінних народів в умовах сучасних глобалізаційних і геополітичних викликів.

Метою статті є аналіз історико-культурної ідентичності та сучасного стану кримських татар (киримли), караїмів та кримчаків, їхніх мов і культурної спадщини, щоб обґрунтувати необхідність посилення зусиль держави та міжнародної спільноти для їхнього збереження та відродження.

Виклад основного матеріалу. Корінними народами вважаються етнічні спільноти, процес формування яких відбувся на конкретній території. Їхній правовий статус відрізняється від статусу національних меншин. Хоча і корінні народи, і меншини мають спільні права згідно з міжнародним правом, існує принципова різниця: корінні народи не мають власних державних утворень поза межами країни свого проживання, тоді як національні меншини зазвичай мають етнічно споріднені держави – ту саму історичну батьківщину.

Попри відсутність універсального визначення терміну «корінні народи», існують критерії, що дозволяють визначити належність етнічної групи до цієї категорії. Основним фактором є самоідентифікація. Також враховуються критерії, запропоновані у звіті Хосе Мартінеса Кобо «Дослі-

дження проблеми дискримінації щодо корінного населення». Серед них: історичний зв'язок із певними територіями ще до колонізації чи завоювань, самотність, перебування у невідоміючому становищі, прагнення зберегти культурну ідентичність і споконвічні території, а також передача цих цінностей майбутнім поколінням відповідно до власних традицій, соціальних інститутів і правових систем. Постійний форум ООН з питань корінних народів доповнює цей перелік такими ознаками, як тісний зв'язок із природними ресурсами та землями, особливості соціальних, економічних і політичних систем, а також окремішність мов, культури й світоглядних переконань (Корнат, Корнат, 2021: 162).

Питання історико-культурної ідентичності стає особливо важливим у контексті вивчення корінних народів, чия самотність часто опиняється під загрозою через історичні потрясіння, політичні трансформації та вплив глобалізаційних процесів (Євчин, 2021).

Серед корінних народів України окреме місце займають *киримли*, або кримські татари – народ, який протягом століть створював унікальний культурний простір Кримського півострова. Ідентичність *киримли* – це складний і багатогранний феномен, що сформувався внаслідок тривалого етногенезу, взаємодії з різними культурами та численних викликів, які спіткали цей народ. Усвідомлення цієї ідентичності є важливим не лише для збереження їхньої культурної спадщини, але й для розробки об'єктивної та ефективної державної політики щодо корінних народів. Кримські татари є корінним народом України, який сформувався на теренах Кримського півострова та степової України. Історія цього народу позначена трьома великими хвилями окупацій. Перша з них відбулася у 1783 р., коли Кримське ханство було анексовано російською імперією. Ця подія призвела до масового переселення кримських татар на території Османської імперії наприкінці XVIII – на початку XIX ст. (Анексія Кримського ханства російською імперією, 2024).

Друга трагедія сталася у 1944 р., коли радянська влада здійснила депортацію кримських татар. У період з 18 травня та протягом кількох наступних днів понад 191 тисячу осіб примусово виселили до Центральної Азії та деяких північно-східних регіонів росії. За різними оцінками, внаслідок цієї депортації втратили життя від третини до майже половини кримськотатарського населення Криму (Барсукова, 2024). Після повернення на батьківщину в перші роки незалежності України кримські татари вимушені були знову залишити

свої домівки через окупацію Криму російською федерацією у 2014 р.

У етногенезі кримли брали участь такі народи, як таври, скіфи, алани, греки, готи, італійці, турки, західні кипчаки та інші. Ключовим фактором у формуванні ідентичності кримли стало існування Кримського ханату (1441–1783 рр.). Ця держава виступала своєрідним центром культурного і політичного життя кримли. Саме в цей час відбувався активний розвиток літератури, архітектури та ремесел. Кримськотатарська мова, яка мала статус державної, досягла високого рівня розвитку. Тоді також виник унікальний симбіоз кочових традицій та осілої культури, що знайшло своє відображення в економіці, суспільних устроях і мистецтві цього народу: «Кримське ханство стало одним із регіональних лідерів у Східній та Південній Європі, провадило виражену внутрішню та зовнішню політику зі зміцнення свого суверенітету» (Горбань, 2019; Крисаченко, 2022: 45).

У період існування Кримського ханату, викристалізувалася риса, що стала характерною саме для кримської спільноти, – сакралізація батьківщини. Іслам традиційно надає перевагу або глобальній ідентичності через приналежність до умми, або ж плеємним зв'язкам. Але у випадку Криму саме географічне розташування набуло особливої ваги. По-перше, вихідці з півострова майже завжди зберігали топонімічне ім'я «кримли». По-друге, є низка праць, які підкреслюють, що приналежність до Криму усвідомлювалася як частина релігійної свідомості. Причини такої етно-національної інтерпретації ісламу пояснюються кількома факторами. Головними з них є формування осілої цивілізації у середовищі кочових народів та усвідомлення власної політичної традиції ханської влади з її значними геополітичними амбіціями (Щерба, 2008).

Після анексії Криму російською імперією в 1783 р. для кримли розпочався час серйозних випробувань. Колоніальна політика, масові еміграції до Османської імперії, асиміляційні процеси та руйнування традиційного способу життя спричинили скорочення чисельності народу і поставили під загрозу втрату їхньої ідентичності. Проте навіть у таких умовах культурна пам'ять та прагнення зберегти самобутність залишалися могутніми рушійними силами.

Одним із маркерів ідентичності є релігія. Вплив Золотої Орди на формування кримськотатарського етносу є предметом тривалих дискусій, однак у релігійному контексті його значення було безсумнівно глибоким. Саме у XIII–XIV ст. остаточна ісламізація Криму охопила як прав-

лячі кола, так і ширші суспільні прошарки, стаючи важливим історичним рубежем. З цього часу іслам утвердився як провідний чинник політичного, культурного та соціального життя не тільки на території півострова, а й у прилеглих областях Причорномор'я. Що стосується характеру цього ісламу, то доктринально він базувався на ханафітській школі сунізму, яка й досі залишається домінуючою серед більшості тюркських народів від Центральної Азії до Анатолії. В ісламі існує традиція духовного наступництва, що передбачає передачу знань через мережу поколінь вчених. Дехто з них оселявся в Криму, продовжуючи навчання. Інші мали учнів, які подорожували, а частина після відвідин Криму вирушала далі, до Сирії та Єгипту. Розмаїття географічних зв'язків вносило значний вплив на кримський іслам. Тут функціонували різноманітні суфійські братства, а також залишалися доволі сильними місцеві етнічні вірування, частково запозичені із доісламських часів. Схожі процеси спостерігалися і в інших частинах мусульманського світу, але специфіка Криму визначала його особливе місце в цих трансформаціях (Якубович, 2023).

Як зазначив А. Караманов, серед кримських татар точаться дискусії про роль мови у формуванні їхньої національної ідентичності. Висловлюються думки, що кримськотатарська мова не є обов'язковою складовою цієї ідентичності, оскільки вона начебто не виконує функцій ані розмежування від інших, ані внутрішньої консолідації. Варто зауважити, що історично й донині кримськотатарська мова дійсно не відігравала ключової ролі у процесах націотворення цього народу. На відміну від багатьох інших націй, які у XIX–XX ст. стандартизували діалекти та створили літературні мови, кримські татари переважно використовували свою мову в розмовній формі, зберігаючи локальні діалекти своїх родин. При цьому стандартна писемна кримськотатарська досі не здобула достатнього поширення та визнання, щоб стати звичним і невід'ємним інструментом повсякденного спілкування або діловодства. Усвідомлюючи цю проблему, уряд розробив та почав впроваджувати Стратегію розвитку кримськотатарської мови, яка передусім базується на її стандартизації. Попри нинішню обмеженість функціонального використання кримськотатарської мови, існують вагомі передумови для її відродження та активної популяризації. Саме тоді знання кримськотатарської мови може стати визначальним критерієм, що спільно з іншими чинниками слугуватиме переконливим доказом належності людини до цього народу (Караманов, 2023).

За оцінками ЮНЕСКО, кримськотатарська мова знаходиться під серйозною загрозою зникнення. Організація виділяє дві ключові події, що стали вирішальними в цьому процесі: депортацію кримськотатарського народу у 1944 р. та окупацію Криму росією у 2014 р. У той час, як ЮНЕСКО визначає загрозу для кримськотатарської мови як серйозну, фахівці Інституту сходознавства НАН України імені А. Ю. Кримського вважають її становище критичним. Головним чинником, що ставить під загрозу існування мови, є окупація Криму росією, яка призвела до політики обмеження використання кримськотатарської мови. Це включає і неможливість здобуття освіти рідною мовою її носіями. Водночас проблеми не обмежуються лише цим. Відповідно до Стратегії розвитку кримськотатарської мови на 2022–2032 рр. (Стратегія розвитку кримськотатарської мови на 2022–2032 роки. Документ 224-2022-р), затвердженої Кабінетом Міністрів України, держава планує упродовж наступного десятиліття вирішити низку важливих питань. Одним із практичних кроків у подоланні цих викликів стало створення Національного корпусу кримськотатарської мови – онлайн-бази текстів, яка охоплює різноманітні жанри й історичні періоди: від сучасності до літератури епохи Кримського ханату, періоду відродження кримськотатарського народу та часів депортації (Педоренко, 2023).

На початку XX ст. у культурі кримли налічувалося близько 70 традиційних ремісничих напрямів, серед яких особливо виділялися виготовлення мідного посуду, гончарство, ткацтво та шкіряне виробництво. Майстерність у таких сферах становила важливу частину культурної ідентичності кримських татар. У період депортації значна частина культурних цінностей була знищена чи конфіскована. Проте старше покоління, яке виросло на традиціях своїх пращурів, змогло зберегти чимало елементів нематеріальної спадщини, – фольклор, звичаї, традиції, кулінарні рецепти та ремесла, – і передати їх наступним поколінням. У 2018 р. кримськотатарський орнамент «Орьнек» був внесений до національного переліку нематеріальної культурної спадщини України. Кримськотатарський орнамент «Орьнек» та знання про нього стали частиною Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства. Це рішення було прийнято 16 грудня на 16-й сесії Міжурядового комітету з питань охорони нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО, яка проходила в Парижі у 2021 р. (Кримськотатарський орнамент Орьнек внесли до списку ЮНЕСКО нематеріальної культурної спадщини людства,

2021). Також у 2024 р. до Національного реєстру елементів нематеріальної культурної спадщини України внесли кавову традицію кримських татар (Кавова традиція кримських татар відтепер у переліку нематеріальної культурної спадщини України).

Караїми України, визнані одним із трьох корінних народів Криму поряд із кримськими татарами та кримчаками, є предметом значного інтересу для науковців. Їхня багатовікова історія, тісно переплетена з долею Криму, частково Волині та Литви, а також унікальна релігійна доктрина, яка відрізняє їх від інших напрямів іудаїзму, формують багатогранну мозаїку унікальності цього народу.

Караїми проживають на території Криму з XIII ст. На сьогодні їхня кількість в Україні сягає приблизно тисячі осіб. Більшість із яких мешкає в тимчасово окупованому росією Криму. Історично караїми також заселяли міста Галичини, Волині, Слобожанщини та Приазов'я. Найбільша громада була в Мелітополі, який зараз також перебуває під окупацією. Єдина діюча кенаса, храмова споруда караїмів, розташована у Харкові. Ця будівля поєднує елементи, характерні для синагог і мечетей, а її фасад прикрашений традиційним караїмським орнаментом із геометричних фігур, завитків і квіткових мотивів. Харківська громада караїмів докладає значних зусиль для збереження своєї культури: досліджує історію, обмінюється інформацією зі спільнотою в різних країнах та мріє після деокупації повернутися до своїх витоків у Криму. У 2004 р. в місті Галич було відкрито музей, присвячений караїмам. У експозиції музею зібрані артефакти з України, Литви та Польщі (Ратканар, 2020; Чим відомі волинські караїми, 2016). У 1991 р. в Мелітополі було засновано національно-культурне караїмське товариство «Джамаат», яке зосереджується на збереженні та розвитку караїмської культури й культурної спадщини. Там також відкрили етнографічний культурний центр «Кале», до складу якого входять караїмський музей та кафе з традиційною караїмською кухнею. У 2009 р. свою діяльність розпочав фольклорний ансамбль «Джамаат», який є єдиним караїмським ансамблем в Україні (Нестеренко, Снігирьова, 2023).

Корінний народ Криму, караїми, відрізняється від кримських татар та кримчаків, насамперед своєю релігією – караїмізмом. Представники цього народу не визнають доповнень до Тори (Старого Завіту), зокрема Талмуду, прийнятого в іудаїзмі. Вони вважають, що кожна людина повинна самостійно читати першоджерело і тлумачити його. На території півострова єврейські громади

вже існували у 70-х роках XIII століття. Вони прийшли з Візантійської імперії, їхній прихід пояснюється міграцією, розвитком торгівлі та сприятливими умовами регіону. Саме з XIII ст. починається чітке розмежування між караїмами та рабанітами. Документи того часу фіксують ці течії як окремі з точки зору права та богослов'я, що започаткувало їхнє визнання як окремих груп. Водночас цей поділ залишався умовним, з можливістю переходів між громадами. Причини переселення євреїв на територію Криму пов'язані з політичними і соціальними процесами того періоду. Османська імперія переселяла до Константинополя як християн, так і юдеїв. Проте багато євреїв, уникаючи життя в Стамбулі, обирали Арабський Халіфат через сприятливі умови. Частина з них залишалася у Криму, формуючи місцеве населення. У результаті, через два-три століття, на цих землях виникло Кримське ханство, – зазначає історик Юрій Радченко (Никифорова, 2025). Побутова культура караїмів, яка майже зникла, зародилася саме в Криму, подібно до літератури й караїмського націоналізму.

Ще одним корінним народом України є *кримчаки* – етнос, що сформувався на Кримському півострові разом із кримськими татарами та караїмами (Занегіна, 2014). Відмінною ознакою кримчаків є їхня релігійна віра. Вони дотримуються ортодоксального юдаїзму зі своїми унікальними кримчацькими молитовними обрядами. Після початку тимчасової окупації Криму росією у 2014 р. частина цього і так нечисленного народу була змушена залишити півострів та переїхати на материкову частину України. Кримчаків часто сприймають як євреїв Криму через їхню прихильність до ортодоксального юдаїзму. Проте їхні молитовні обряди суттєво відрізняються від традицій інших юдейських течій. Ці ритуали формувалися окремо, навіть попри те, що кримчаки підтримували контакти із сусідніми спільнотами, переймаючи і обмінюючись звичаями. За однією з версій, походження кримчаків, їхня історія бере початок із кількох хвиль міграцій єврейського населення з Візантії, Близького Сходу та Південної Європи до Криму. Ця теорія знаходить підтвердження в кримчацьких іменах та прізвищах. Наприклад, Ломброзо та Анжело нагадують про італійське коріння, Бакши та Ізмірлі вказують на турецький вплив, а Гурджи має кавказьке походження. Відомо, що перші поселення кримчаків на Кримському півострові почали з'являтися ще в XIII ст. Водночас інша версія стверджує, що найдавніший кримчацький молитовник датується X ст., що свідчить про можливе формування етногрупи задовго до міграції євреїв до Криму. Це

підкріплює гіпотезу про тюркське коріння кримчаків. Кримчацький рабин Д. Хондо наголошує на багатовіковій традиції юдаїзму серед кримчаків, яка існує вже понад тисячу років. Унікальна особливість їхньої релігійної традиції полягає у поєднанні елементів кількох течій юдаїзму. Збережений до сьогодні молитовний ритуал має назву «молитва за традицією Кафи». Переважна кількість молитов вимовляється івритом, мовою Святого Письма, за винятком відомої молитви для померлих – Кадиш (Тітарова, 2021).

Кримчацька мова часто вважається окремим різновидом кримськотатарської через схожість у лексиці та граматиці. Однак філолог Д. Ребі, один з останніх її носіїв, рішуче заперечував таку думку (Радченко, 2022: с. 97). Він підготував підручник і розробив словники, присвячені кримчацькій мові. У 1990-х рр. Д. Ребі заснував недільну школу під назвою «Школа дідуся та онука», в якій усі бажаючі могли вивчати кримчацьку мову (Тітарова, 2021). Кримчацька мова сформувалася на основі кількох мов і діалектів, зокрема тюркомовних єврейських спільнот домонгольського періоду, середньокримського та південнобережного діалектів кримськотатарської мови, мов, що використовувалися в єврейських громадах регіону, а також давньоєврейської мови іврит як мови релігійного культу та ділового листування (Глянько, Церна, 2025; Тяглий, 2008).

Кримський татарин і представник України на Постійному Форумі ООН з питань корінних народів С. Мамутов зазначив, що ключовим показником занепаду мови є порушення процесу передачі мовного спадку між поколіннями. Точної кількості носіїв мов трьох корінних народів наразі не визначено. Сходознавець С. Белджуді повідомив, що кримчацька мова на сьогодні фактично зникла. Її не знає жоден із трьох тисяч кримчаків у світі. Караїмська мова також перебуває у критичному стані: нею володіють лише кілька десятків осіб (Глянько, Церна, 2025).

Окупація Криму значно ускладнює впровадження державних програм і ініціатив щодо корінних народів України. Для ефективного захисту та підтримки розвитку корінних народів в умовах окупації необхідні не тільки внутрішні зусилля, але й активна міжнародна взаємодія, посилення тиску на країну-агресора, а також розробка адаптивних стратегій.

Висновки. Кримські татари (киримли) – народ зі складною історією та сильною національно-культурною ідентичністю. Їхня самобутність міцно пов'язана з історією та культурою Кримського ханату, яке свого часу слугувало осередком

їхньої культури та політичного життя. Незважаючи на три етапи окупації (1783, 1944, 2014 рр.) та постійну асиміляційну політику, кримські татари зуміли зберегти свою унікальність. Ця самобутність спирається на особливе духовне ставлення до батьківщини та неповторний регіональний іслам. Разом із цим гостро постає проблема збереження мови, що потребує комплексного підходу до її стандартизації, розширення словника та підготовки фахівців.

Караїми та кримчаки є унікальними корінними народами України, які нині перебувають на межі зникнення. Караїми відзначаються сповіданням караїмізму, що характеризується відмовою від Талмуду. Тоді як кримчаки дотримуються ортодоксального юдаїзму з особливими обрядами. Обидва народи є найменш численними серед

корінного населення країни, а їхні мови та побутова культура мають кримське коріння. На жаль, ситуація з цими мовами є критичною: кримчацька мова практично втрачена, а кількість носіїв караїмської обмежується кількома десятками осіб. Це вказує на нагальну необхідність впровадження термінових заходів для збереження їхньої культурної спадщини та мовної ідентичності.

Нематеріальна культурна спадщина, така як кримськотатарський орнамент «Орьнек» та кавова традиція, відіграє ключову роль у збереженні ідентичності. Їхнє включення до національних та міжнародних переліків підкреслює їхню цінність та необхідність подальшої підтримки. Для караїмів та кримчаків збереження таких елементів є ще важливішим, враховуючи загрозу зникнення їхніх мов та демографічну ситуацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анексія Кримського ханства російською імперією. *Представництво Президента України в Автономній республіці Крим*, 17 червня 2024. URL: <https://ppu.gov.ua/press-center/aneksiia-krymskoho-khanstva-rosiyskoiu-imperiiei/>
2. Барсукова О. Забрали все. Навіть море і смак винограду. Інтерв'ю з істориком про депортацію кримських татар. *Українська правда*, 18 травня 2024. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2024/05/18/254348/>
3. Бекірова Г. *Пів століття опору: кримські татари від вигнання до повернення (1941-1991 роки). Нарис політичної історії*. Київ : Критика, 2017.
4. Бессараб О., Арнаутова А., Емірамзаєва А. Становлення кримськотатарської перекладацької традиції з XIII ст. до 30-х років XX ст. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2021. том 32 (71). № 4. ч. 2. 83-92. DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.4-2/15>
5. Глянько К., Церна В. Кримчацька, караїмська та кримськотатарська на межі зникнення: як врятувати мови корінних народів України. *Суспільне. Крим*, 21 травня 2025. URL: <https://susplne.media/crimea/1022769-krimcacka-karaimska-ta-krymskotatarska-na-mezi-zniknenna-ak-vratuvati-movi-korinnih-narodiv-ukraini/>
6. Горбань Д. Кримські татари. Хто вони? *Ukrainer*, 19 вересня 2019. URL: <https://www.ukrainer.net/krymski-tatary/>
7. Євчин Д. «Свої» в Україні. Хто такі кримські татари, караїми і кримчаки? *Радіо Свобода*, 21 листопада 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/svoyi-v-ukrayini-khto-taki-kryms%CA%B9ki-tatary-karayimy-i-krymchaky/31520727.html>
8. Занєгіна Н. Кримчаки. *Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс]*. Редколегія : І., Дзюба, А., Жуковський, М., Железняк [та ін.]. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/article-1538>
9. Кавова традиція кримських татар відтепер у переліку нематеріальної культурної спадщини України. *Міністерство культури та стратегічних комунікацій України*. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/kavova-tradycziya-krymskyh-tatar-vidteper-u-pereliku-nematerialnoyi-kulturnoyi-spadshhyny-ukrayiny/>
10. Караманов А. Кримськотатарська ідентичність і наше спільне майбутнє. *UA South Україна*, 29 березня 2023. URL: <https://www.uasouth.media/dumka/405>
11. Корнат Л., Корнат О. Нормативно-правове забезпечення прав корінних народів: міжнародний досвід та українські перспективи. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2021. випуск 37. 161-169. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.37.19>
12. Кримськотатарський орнамент Орьнек внесли до списку ЮНЕСКО нематеріальної культурної спадщини людства. *КримSOS*, 16 грудня 2021. URL: <https://krymsos.com/krymskotatarskyj-ornament-ornek-vnesly-do-spysku-yunesko-nematerialnoyi-kulturnoyi-spadshhyny-lyudstva/>
13. Крисаченко В. Кримські татари: автохтонність корінного народу України. Історичні витоки. *Українознавство*. 2022. № 4 (85). 19-48. DOI: [https://10.30840/2413-7065.4\(85\).2022.267401](https://10.30840/2413-7065.4(85).2022.267401)
14. Нестеренко, О., Снігирьова, Л. Традиція приготування ет аяклар (караїмський пиріжок з м'ясом). Досвід караїмів Мелітополя. *Національна історична бібліотека України*, випуск 13, 3 жовтня 2023. URL: <https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/696/>
15. Никифорова А. Нація-легенда: хто такі караїми? *Сенсор*, 2 квітня 2025. URL: <https://sensormedia.com.ua/culture/nacziya-legenda-hto-taki-karayimy/>
16. Педоренко М. Кримськотатарська мова під загрозою зникнення. Як Україна її врятуватиме та що може зробити кожен з нас? *Заборона*, 31 серпня 2023. URL: <https://zaborona.com/krymskotatarska-mova-pid-zagrozoyu-znyknennya/>
17. Радченко Ю. Нові перспективи дослідження історії Голокосту в Україні з позиції мультикультуралізму. *Ideology and politics journal*. 2022. № 2(21). 85-104. DOI: <https://10.36169/2227-6068.2022.02.00005>

18. Ратканар Н. Караїми України. Хто вони? *Ukrainer*, 3 жовтня 2020. URL: <https://www.ukrainer.net/karaimy/>
19. Стратегія розвитку кримськотатарської мови на 2022-2032 роки. Документ 224-2022-р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2022-%D1%80#Text>
20. Тітарова Д. Кримчаки України. Хто вони? *Ukrainer*, 21 грудня 2021. <https://www.ukrainer.net/krymchaky/>
21. Ткач О., Пятницькова І. Релігійні вірування караїмів України. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2019. том 2. № 11. 58-61. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/7614>
22. Тяглий М. Кримчаки та стародавнє єврейське населення Криму. [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон – Кю. Редколегія: В., Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2008. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Krimchaki>
23. Чорний П. Караїми в культурній мозаїці міжвоєнної Галичини (за матеріалами часопису «Myśl karaimska»). *Народознавчі зошити*. 2021. № 6 (162). 1457-1467. DOI <https://doi.org/10.15407/nz2021.06.1457>
24. Щерба О. Релігійний фактор у політичному житті кримських татар в умовах трансформації державотворчих процесів в Україні. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2008. випуск 20. 173-177.
25. Якубович М. Земля та віра. У чому полягає специфіка кримськотатарського ісламу? *Український тиждень*, 8 червня 2023. URL: <https://tyzhden.ua/zemlia-ta-vira-u-chomu-poliahaie-spetsyfika-krymskotatarskoh-Islamu/>
26. Ярмоленко М. Мови корінних народів та національних меншин в Україні: право-політична база функціонування. *Гілея : науковий вісник*. 2013. № 77. 336-340. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_77_106

REFERENCES

1. Aneksiia Krymskoho khanstva rosiiskoiu imperiieiu. (2024) [Annexation of the Crimean Khanate by the Russian Empire]. Predstavnytstvo Prezidenta Ukrainy v Avtonomnii respubliki Krym, 17 chervnia. URL: <https://ppu.gov.ua/press-center/aneksiia-krymskoho-khanstva-rosiiskoiu-imperiieiu/> [in Ukrainian].
2. Barsukova O. (2024) Zabraly vse. Navit more i smak vynohradu. Interviu z istorykom pro deportatsiiu krymskykh tatar. [They took everything. Even the sea and the taste of grapes. Interview with a historian about the deportation of the Crimean Tatars]. *Ukrainska pravda*, 18 travnia. URL: <https://life.prawda.com.ua/society/2024/05/18/254348/> [in Ukrainian].
3. Bekirova H. (2017) *Piv stolittia oporu: krymski tatory vid vyhnannia do povernennia (1941-1991 roky)*. *Narys politychnoi istorii*. [Half a century of resistance: Crimean Tatars from exile to return (1941-1991). An essay on political history]. Kyiv : Krytyka [in Ukrainian].
4. Bessarab O., Arnautova A., Emiramzaieva A. (2021) Stanovlennia krymskotatarskoi perekladatskoi tradytsii z XIII st. do 30-kh rokiv XX st. [The formation of the Crimean Tatar translation tradition from the 13th century to the 1930s.]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii : Filolohiia. Zhurnalistyka*, tom 32 (71), № 4, ch. 2, 83-92. DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.4-2/15> [in Ukrainian].
5. Hlianko K., Tserna V. (2025) Krymchatska, karaimska ta krymskotatarska na mezhi znyknennia: yak vriatuvaty movy korinnykh narodiv Ukrainy. [Crimean Tatar, Karaite and Crimean Tatar on the verge of extinction: how to save the languages of the indigenous peoples of Ukraine]. *Suspilne. Krym*, 21 travnia. URL: <https://suspilne.media/crimea/1022769-krimcacka-karaimska-ta-krymskotatarska-na-mezhi-znyknenna-ak-vratuvati-movi-korinnih-narodiv-ukraini/> [in Ukrainian].
6. Horban D. (2019) Krymski tatory. Khto vony? [Crimean Tatars. Who are they?]. *Ukrainer*, 19 veresnia. URL: <https://www.ukrainer.net/krymski-tatory/> [in Ukrainian].
7. Ievchyn D. «Svoi» v Ukraini. Khto taki krymski tatory, karaimy i krymchaky? ["Themselves" in Ukraine. Who are the Crimean Tatars, Karaites, and Krymchaks?]. Radio Svoboda, 21 lystopada 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/svoyi-v-ukrayini-khto-taki-kryms%CA%B9ki-tatory-karayimy-i-krymchaky/31520727.html>
8. Zaniehina N. Krymchaky. (2014) Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Elektronnyi resurs]. [Krymchaks. Encyclopedia of Modern Ukraine [Electronic resource]. Redkolehiia : I., Dziuba, A., Zhukovskiy, M., Zhelezniak [ta in.]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. URL: <https://esu.com.ua/article-1538> [in Ukrainian].
9. Kavova tradytsiia krymskykh tatar vidteper u pereliku nematerialnoi kulturnoi spadshchyny Ukrainy. [The coffee tradition of the Crimean Tatars is now on the list of intangible cultural heritage of Ukraine]. Ministerstvo kultury ta stratehichnykh komunikatsii Ukrainy. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/kavova-tradycziya-krymskyh-tatar-vidteper-u-pereliku-nematerialnoyi-kulturnoyi-spadshhyny-ukrayiny/> [in Ukrainian].
10. Karamanov A. (2023) Krymskotatarska identychnist i nashe spilne maibutnie. [Crimean Tatar identity and our common future]. UA South Ukraine, 29 bereznia. URL: <https://www.uasouth.media/dumka/405> [in Ukrainian].
11. Kornat L. & Kornat O. (2021) Normatyvno-pravove zabezpechennia prav korinnykh narodiv: mizhnarodnyi dosvid ta ukraïnski perspektyvy. [Regulatory and legal support for the rights of indigenous peoples: international experience and Ukrainian prospects]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filosofsko-politolohichni studii*. Vypusk 37, 161-169. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.37.19> [in Ukrainian].
12. Krymskotatarskyi ornament Ornek vnesly do spysku YuNESKO nematerialnoi kulturnoi spadshchyny liudstva. [Crimean Tatar ornament Ornek was included in the UNESCO list of intangible cultural heritage of humanity]. (2021) KrymSOS, 16 hrudnia. URL: <https://krymsos.com/krymskotatarskyj-ornament-ornek-vnesly-do-spysku-yunesko-nematerialnoyi-kulturnoyi-spadshhyny-lyudstva/> [in Ukrainian].
13. Krysachenko V. (2022) Krymski tatory: avtokhtonist korinnoho narodu Ukrainy. Istorychni vytoky. [Crimean Tatars: autochthonous nature of the indigenous people of Ukraine. Historical origins]. *Ukrainoznavstvo*, № 4 (85), 19-48. DOI: [https://10.30840/2413-7065.4\(85\).2022.267401](https://10.30840/2413-7065.4(85).2022.267401) [in Ukrainian].

14. Nesterenko O., Snihyrova L. (2023) Tradytsiia pryhotuvannia et aiaklak (karaimskyi pyrizhok z miasom). Dosvid karaimiv Melitopolia. [The tradition of cooking et ayaklak (Karaim meat pie)]. Natsionalna istorychna biblioteka Ukrainy, випуск 13, 3 zhovtnia. URL: <https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/696/> [in Ukrainian].
15. Nykyforova A. (2025) Natsiia-lehenda: khto taki karaimy? [A legendary nation: who are the Karaites?] Sensor, 2 kvitnia. URL: <https://sensormedia.com.ua/culture/nacziya-legenda-hto-taki-karayimy/> [in Ukrainian].
16. Pedorenko M. (2023) Krymskotatarska mova pid zahrozoiu znyknennia. Yak Ukraina yii riaturvatyme ta shcho mozhe zrobyty kozhen z nas? [The Crimean Tatar language is under threat of extinction. How will Ukraine save it and what can each of us do?] Zaborona, 31 serpnia. URL: <https://zaborona.com/krymskotatarska-mova-pid-zagrozoyu-znyknennya/> [in Ukrainian].
17. Radchenko Yu. (2022) Novi perspektyvy doslidzhennia istorii Holokostu v Ukraini z pozytsii multykulturalizmu. [New perspectives for studying the history of the Holocaust in Ukraine from the perspective of multiculturalism]. Ideology and politics journal, № 2(21), 85-104. DOI: <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2022.02.00005> [in Ukrainian].
18. Ratkanar N. (2020) Karaimy Ukrainy. Khto vony? [The Karaites of Ukraine. Who are they?]. Ukrainer, 3 zhovtnia. URL: <https://www.ukrainer.net/karaimy/> [in Ukrainian].
19. Stratehiia rozvytku krymskotatarskoi movy na 2022-2032 roky. Dokument 224-2022-r. [Strategy for the Development of the Crimean Tatar Language for 2022-2032. Document 224-2022-p.]. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2022-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
20. Titarova D. (2021) Krymchaky Ukrainy. Khto vony? (2021). [Krymchaks of Ukraine. Who are they?]. Ukrainer, 21 hrudnia. <https://www.ukrainer.net/krymchaky/> [in Ukrainian].
21. Tkach O. & Piatnytskova I. (2019) Relihiini viruvannia karaimiv Ukrainy. [Religious beliefs of the Karaites of Ukraine]. Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva DonNU imeni Vasylia Stusa. Tom 2, № 11, 58-61. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/7614> [in Ukrainian].
22. Tiahlyi M. (2008) Krymchaky ta starodavnie yevreiske naselennia Krymu. [Krymchaks and the ancient Jewish population of Crimea]. [Elektronnyi resurs]. Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 5: Kon – Kiu. Redkolehiia: V., Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv : Vydavnytstvo «Naukova dumka». URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Krimchaki> [in Ukrainian].
23. Chornii P. (2021) Karaimy v kulturnii mozaiti mizhvoinnoi Halychyny (za materialamy chasopysu «Myśl karaimska»). [Karaites in the cultural mosaic of interwar Galicia (based on materials from the magazine «Myśl karaimska»)]. Narodoznavchi zoshyty, № 6 (162), 1457-1467. DOI <https://doi.org/10.15407/nz2021.06.1457> [in Ukrainian].
24. Shcherba O. (2008) Relihiinyi faktor u politychnomu zhytti krymskykh tatar v umovakh transformatsii derzhavotvorchykh protsesiv v Ukraini. [The religious factor in the political life of the Crimean Tatars in the context of the transformation of state-building processes in Ukraine]. Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku, випуск 20, 173-177. [in Ukrainian].
25. Yakubovych M. (2023) Zemlia ta vira. U chomu poliahaie spetsyfika krymskotatarskoho islamu? [Land and faith. What is the specificity of Crimean Tatar Islam?]. Ukrainskyi tyzhden, 8 chervnia. URL: <https://tyzhden.ua/zemlia-ta-vira-u-chomu-poliahaie-spetsyfika-krymskotatarskoho-islam/> [in Ukrainian].
26. Yarmolenko M. (2013) Movy korinnykh narodiv ta natsionalnykh menshyn v Ukraini: pravo-politychna baza funktsionuvannia. [Languages of indigenous peoples and national minorities in Ukraine: legal and political basis of functioning]. Hileia : naukovyi visnyk, № 77, 336-340. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_77_106 [in Ukrainian].